

ביקורת ספרים

בנימין פיין, חוק והשגחה: רוח וחומר, חוקי הטבע וההשגחה העליונה, פתיחות העולם לאלוהים ולרצונו של האדם

הוצאת מכון הספרים, הר ברכה תשס"ט

כפי שכותב המחבר במבוא, הספר חוק והשגחה הוא המשך ופיתוח של רעיונות שהופיעו בספרו הקודם יש מאין (הוצאת ראובן מט, תשס"ד), מחשבות על מדע, השגחה עליונה, בחירה חופשית ואמונה. אך הספר הנוכחי עומד בפני עצמו ואפשר לקרוא אותו בלי קריאה מוקדמת של הספר הקודם. למען הגילוי הנאות אציין שעל הספר יש מאין כתבתי בהרחבה בבר"ד 18 (ניסן תשס"ז), בעיקר על השער הראשון, ומעט על השער השני, האוטוביוגרפי.

הספר חוק והשגחה שם לו למטרה להבהיר את הקשר ההדדי שבין תורה ומדע, ובמיוחד במה שנראה כחוסר התאמה בין מעשה הבריאה והשגחת הקב"ה בעולם הנברא לבין מסקנות הנחשבות כאילו הן נובעות מהישגי המדע. לדעת פרופ' פיין, הסתירה וההתמודדות "אינם בין המדע ובין התורה, אלא בין תפיסת העולם החילונית ובין תפיסת העולם הדתית-יהודית" (עמ' 8). אחד מיעדיו של ספר זה הוא "להתגבר על הבורות כהכנת העולם המתפתח תחת ההשגחה הא-לוקית ומנוהל על ידי חוקי הטבע כאחד". יעד נוסף הוא לברר "האם קיימים הכלים המדעיים לחקור את גילויי הא-ל... (והאם יכולה) המחשבה המדעית לתרום להבנת גילויי הא-לוקים" (עמ' 9).

הספר בנוי לפי שערים. שלושת השערים מחולקים בחלוקת-משנה לחלקים, בסך הכול שבעה חלקים.

השער הראשון נקרא **שער היסודות**, ובו חלק אחד בלבד, המדבר על הקשר בין א-לוקים לאדם, ועל המציאות הרוחנית של האדם המאפשרת את הקשר הזה.

המחבר נאבק כאן בגישה המטריאליסטית הרואה בחומריות את חזות הכול. המציאות החומרית מקשה עלינו את תפיסת הממשות של הישות הרוחנית, ופרופ' פיין מנסה להמחיש את המציאות הרוחנית באמצעות תחושת ה"אני" של כל אחד מאתנו. אנו תופסים את המציאות של כל דבר שבעולם, חומרי או רוחני, על ידי ה"אני" שלנו, שהוא הדבר הראשוני ביותר שיש לנו. העולם הפנימי של כל אחד ואחר, התחושות והרגשות, אהבותינו, שנאותינו, קנאותינו, דאגותינו ושמוחותינו – זהו עולם ייחודי ועצמי של כל אחד בנפרד. זהו ה"אני" שלנו.

לא אוכל להימנע בנקודה זו מלהעיר, שלכל דבר חי, גם לחתול ולדוכיפת ולתמנון, יש האני שלו שבו הוא תופס את המציאות הסובבת אותו באופן ייחודי. "אני" זה הוא הנקרא בבראשית "נפש חיה", והוא המבדיל את החי מן הצומח והדומם. אלא שה"אני" של האדם יש לו תכונות

ויכולות נוספות בתחום הערכי והרוחני, המאבחנו אתו מעל "נפש החיה". הישות העצמית הייחודית לאדם, היא הנקראת בתורה "צלם א-לוקים", ובמינוח מאוחר יותר – "נשמה". ה"אני" הייחודי הזה הוא המאפשר – והמחייב – את הקשר הרוחני בין המין האנושי לריבונו של עולם, את האינטראקציה בין אדם לא-לוקיו.

השער השני נקרא **שער חוקי הטבע**, והוא עוסק ביסודות המדעיים של העולם החומרי, בחוקים שהמדע משתמש בהם לתיאור התנהגות הטבע, ובשאלות פילוסופיות הנוגעות לאפשרות שלנו להכיר את העולם באמצעות כלים מדעיים.

המחבר מצדיק את הצורך לדבר בספר זה על מושגים פיזיקליים, בכך שאי אפשר לשוחח על העולם הא-לוקי בלי להבין את אופיים של חוקי הטבע ומגבלותיהם. כאן שוב עולה ההתנגשות בין הגישה המטריאליסטית, הרואה בעולם מערכת פיזיקלית סגורה, דטרמיניסטית ביסודה, לבין ההשקפה היהודית, הרואה בחוקי הטבע חלק מהעולם הרוחני הא-לוקי, כלי הפתוח להשגחה ולדבון של א-לוקים ואדם. אך קיים עימות נוסף, בין השקפת עולם שמעמידה את האדם במרכז, לבין השקפת העולם שבה הא-לוקים הוא במרכז. כאן מעמיד המחבר זו מול זו את הפילוסופיה האנתרופוצנטרית של קאנט מול הראייה התאוצנטרית של הרב י"ד סולובייצ'יק.

פרופ' פיין מנתח היטב את הסתירות הפנימיות העמוקות המונחות ביסוד ההשקפה המעמידה את האדם ויומרותיו במרכז מהר גיסא, ומאידך גיסא מציגה את האדם כמשועבד בעל כורחו ליצרים מיניים (פרויד), לכוחות כלכליים (מארקס), ולכוחות אבולוציוניות (דארווין), ונשלט לחלוטין על ידי כוחות אלה. לעומת ראייה זו, הגישה היהודית – המעמידה את הא-לוקים במרכז הכול – רואה את עולם הטבע כעולם פתוח לאינטראקציה בין התומר והרוח, ובין העולם הפיזיקלי לרצון א-לוקים ובחירת האדם. על פי גישה זו, חוקי הטבע עצמם הם ישות רוחנית מעשה ידי בורא עולם.

השער השלישי נקרא **שער תולדות העולם**, ובו המחבר דן בשאלות קלאסיות של תורה ומדע, כמו בריאת העולם בראי המפץ הגדול, האבולוציה – תיאוריה מדעית או אמונה, השגחת הבורא ורצון האדם.

התפתחות היקום – עולם הדומם – מתנהלת כהשגחת הבורא ובהכוונתו, כאשר האדם שייך לתכלית הבריאה. יחד עם זאת מציין פרופ' פיין, שאחרי האירוע הגדול של המפץ הגדול – הכולל בתוכו את בריאת חוקי הפיזיקה – קשה להצביע על סימנים ברורים של השגחה עליונה בהתפתחות היקום, במשך יותר מעשרה מיליארד שנים הבאות לאחר מכן, מעבר לפעולת חוקי הטבע בלבד.

מכאן מגיע הספר לנושא הכבד של התפתחות החיים. פרופ' פיין מסתמך על קארל פופר, אבי "תורת ההכרה" בפילוסופיה של המדע, וטוען שלתורת האבולוציה אין מעמד מדעי. פופר כותב: "לא קיים חוק אבולוציה, אלא רק העובדה ההיסטורית שצמחים וחיות משתנים. הרעיון של חוק הקובע את הכיוון והאופי של האבולוציה הוא שגיאה...". בעקבותיו טוען פיין שמדובר באמונה לא-רציונלית ולא מבוססת, ושמןגנון הברירה הטבעית אינו מספק הסבר מדעי לאבולוציית החיים.

כאן אציין שלדעתי המחבר הרחיק לכת בטיעוניה. ראשית, יש להבדיל באופן חד בין תורת דארין, שעברה ועוברת שינויים אבולוציוניים רבים, לבין תופעת האבולוציה, שיש לה בסיס ניסיוני רחב בתחומים רבים ושונים, כמו מיקרו־ביולוגיה, בוטניקה, אפידמיולוגיה ועוד. שנית, יש עדות ניסיונית רבה לכך שאכן קיים מנגנון של ברירה טבעית במערכות שונות של החי והצומח, אלא שבדרך כלל מדובר בתהליכים מקבילים ולא במנגנון בלעדי. שלישית, נכון שמוטציות מתרחשות באופן סטוכאסטי, כך שייחכנו תוצאות שונות שאינן ניתנות לצפייה מפורטת מראש, בניגוד לאותן תופעות טבע שבהן הסטטיסטיקה מובילה לתוצאות הרבה יותר חד־כיווניות. האם בשל כך לא נקרא לתהליך שבו מעורבות מוטציות אקראיות "חוק טבע", וכך גם לכל תהליך סטוכאסטי אחר בטבע? זה כבר עניין סמאנטי ולא מהותי.

בהמשך, המחבר מתייחס להיסטוריה האנושית, ואומר שתולדות האנושות מקבלות משמעות רק כאשר הן מתוארות כתהליך רוחני, קורות העם היהודי מקבלות את משמעותן מתוך הקשר הרוחני שלנו עם הקב"ה, וקורות החיים של כל אדם מקבלים משמעות על ידי ה"אני" הרוחני שלו עצמו. כל זה בעוד שחוקי הטבע נשמרים ופועלים גם הם, והגורם העליון המנהל את ההתפתחות הוא השגחת ריבונו של עולם, הרואה באדם שותף בכניית העולם ובפיתוחו. הירע המדעי על חוקי הטבע מאפשר לאדם הבנה טובה יותר ועמוקה יותר של דרכי ההשגחה.

בסוף הספר יש **אחרית דבר**, שכותרתה היא "המאמין אל מול האתאיסט", ובו המחבר מסכם את ההבנות שהספר הגיע אליהן בהתמודדות בין השקפת העולם היהודית לבין ההשקפה האתאיסטית, כאשר המפתח הוא בפתחות היקום לדיונות א-לוקים ואדם: לאדם יש חופש בחירה, אך עצת ה' היא תקום. יש גם נספח שבו פרופ' פיין מסכם את הפיזיקה כיסוד המדע, וזאת – כהשלמה לשער חוקי המדע.

אם מתקבל הרושם מקריאת הדברים שהספר ערוך באופן שיטתי מאוד ומוקפד בהיבטים המתודולוגיים שלו, זהו רושם נכון. אכן, השיטתיות וסיכומי־המשנה בסוף כל חלק הם חיוניים, לאור החומר הרב ושפע הרעיונות המוצגים לפני הקורא. הספר גרוש בציטוטים מפורטים (הקטעים המתורגמים מובאים גם בשפת המקור) ודיונים מעמיקים ברעיונות מתוך כתביהם של הוגי דעות חשובים, יהודים ושאינם יהודים, ובמיוחד של הרמב"ם, הרב י"ד סולובייצ'ק ושל קארל פופר, בנוסף לאריסטו, אפלטון, דויד יום, עמנואל קאנט, ברוך שפינוזה, ברטראנד ראסל, אלברט איינשטיין, ארווין שרדינגר, ועוד ועוד.

לעומת זאת צריך לציין שהמחבר איננו נעזר כל צורכו בכתבי הרמב"ן, אשר הגותו הפרשנית־תורנית־קבלית־פילוסופית חושפת אינטואיציה מדעית מופלאה בכל הנוגע לנושאים מרכזיים שבהם עוסק הספר, ואני מקווה שהקב"ה יזכני בעתיד לחשוף ממחשבת הרמב"ן בנושאים אלה של בריאה, טבע והשגחה.

יוסף בודנהיימר